

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/158641>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

Een economische analyse van stemfies

Gst. 2016/22

1. Inleiding

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 maakte Nederland kennis met een nieuw fenomeen: de 'stemfie'. Een stemfie is een tijdens het stemmen gemaakte 'selfie'. Niet iedereen was enthousiast over deze vorm van fotografie. De kritiek richtte zich op foto's met een zichtbaar ingevuld stembiljet.² Deze stemfies zouden kunnen leiden tot een aantasting van het stemgeheim en de stemvrijheid. Zij stellen een kiezer in staat om te bewijzen hoe hij heeft gestemd. Hierdoor maken zij het mogelijk om stemmen te (ver)kopen of druk uit te oefenen om op een bepaalde manier te stemmen.³

In deze bijdrage betoog ik dat stemfies ook positieve invloed op de democratie uitoefenen. Ik ga hierbij uit van een (rationele) *homo economicus*.⁴ Een rationele kiezer stemt alleen als de opbrengsten van het stemmen groter zijn dan de kosten. Stemfies vergroten de 'opbrengst' van een uitgebrachte stem. Zij maken het stemmen voor meer mensen de moeite waard. Hierdoor dragen zij bij aan een hogere verkiezingsopkomst. Dit positieve effect vormt een argument tegen het verbieden van stemfies.

Deze bijdrage is als volgt opgebouwd. Ik begin met een overzicht van het juridische debat rond de stemfie (§ 2). Vervolgens beschrijf ik de kosten en opbrengsten van de handeling 'stemmen' voor individuele burgers. Een enkele kiezer heeft (hoogstwaarschijnlijk) geen enkele invloed op de uitslag van een verkiezing (§ 3). Stemmen leidt echter ook tot voordelen die niet afhankelijk zijn van de overwinning van de geprefereerde kandidaat. Stemfies vergroten deze baten (§ 4). Stemfies met een zichtbaar ingevuld stembiljet leiden bovendien tot andere opbrengsten dan foto's die slechts duidelijk maken dat de kiezer heeft gestemd (§ 5). Ik sluit af met een conclusie (§ 6).

2. Het juridische debat

Voorafgaand aan de verkiezingen van maart 2014 maakte minister Plasterk verschillende opmerkingen die het juridische debat hebben aangezwengeld.⁵ Op 17 januari ver-

stuurde Plasterk de *Circulaire gemeenteraadsverkiezingen 2014*. Hij stelde hierin dat kiezers foto's van zichzelf mogen nemen in het stembokje.⁶ Op 29 januari bevestigde hij de toelaatbaarheid van stemfies in het radioprogramma 'Dit is de dag'.⁷ Op 18 maart besteedde het televisieprogramma 'EditieNL' aandacht aan het fenomeen. Het stelde dat minister Plasterk de stemfie 'officieel' heeft goedgekeurd en riep op tot het inzenden van de foto's.⁸ Op 19 maart, de dag van de verkiezingen, plaatste Plasterk ten slotte een bericht op twitter:

"Ik roep niet op om een #stemfie te maken, maar het mag wel."⁹

De mededelingen van Plasterk leidden tot een kort geding tussen de Stichting Bescherming Burgerrechten en de Staat der Nederlanden.¹⁰ Hierin vorderde de stichting rectificatie en passende maatregelen om het stemgeheim te waarborgen. Zij eiste onder andere dat de Staat ervoor zorg draagt dat het stemproces zodanig is ingericht dat foto's van een ingevuld stembiljet zoveel mogelijk worden voorkomen. Zij nam geen genoegen met een in de stemlokalen opgehangen poster die de kiezer wijst op het recht om zijn stem geheim te houden.

De stichting baseerde de vorderingen op de aan de kieswet en internationale verdragen ten grondslag liggende beginselen. Deze beginselen zouden de Staat verplichten om het stemgeheim te waarborgen. Stemfies maken het mogelijk om druk uit te oefenen op het stemgedrag van anderen. Daarnaast valt niet uit te sluiten dat aan de hand van de foto's kan worden nagegaan hoe degenen die geen stemfie hebben gemaakt, hebben gestemd. De stichting stelde daarnaast het maken van stemfies onrechtmatig is op grond van artikel J26 Kieswet. Dit artikel zou de kiezer geen ruimte bieden om na het uitbrengen van zijn stem iets anders met zijn stembiljet te doen dan het dichtgevouwen mee te nemen naar het stembureau.

Ook de voorzieningenrechter stelt dat het stemgeheim verdragsrechtelijke en (grond)wettelijk is verankerd. Hij erkent de aan stemfies klevende bezwaren en de op de Staat rustende plicht om het stemgeheim te respecteren. De positieve 'wervende' effecten van stemfies, de omstandigheid dat niet is gebleken dat de aan de stemfies verbonden gevaren zich hebben verwezenlijkt en de door het eventuele tegengaan of ontmoedigen van stemfies veroorzaakte aantasting

1 Universitair docent burgerlijk recht en onderzoeker bij het Onderzoekcentrum Onderneming & Recht van de Radboud Universiteit.

2 Vergelijk *Kamerstukken II* 2014/15, 33268, nr. 27, p. 18-19 (Plasterk, Verslag van een algemeen overleg); R. de Jong, 'Stemvrijheid en stemgeheim. Eroderende waarborgen van het verkiezingsproces?', *NJB* 2014, p. 1427.

3 Zie onder andere Rb. 's-Gravenhage (vzr.) 9 mei 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:5657; De Jong 2014, p. 1431; G. Boogaard e.a., 'Kroniek van het Nederlands en Europees constitutioneel recht', *NJB* 2014, p. 2471; A.C.M. Meuwese, *Gedraggericht publiekrecht* (oratie Tilburg, Author final version), Tilburg: Tilburg University 2014, p. 9 (beschikbaar op https://pure.uvt.nl/portal/files/3983990/oratie_Meuwese_spreektekst_def_1_.pdf).

4 Zie over deze term J. Persky, 'Retrospectives. The Ethology of *Homo Economicus*', *Journal of Economic Perspectives* (9) 1995-2, p. 221-231.

5 Zie voor een overzicht van de verschillende uitlatingen Rb. 's-Gravenhage (vzr.) 9 mei 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:5657.

6 *Circulaire gemeenteraadsverkiezingen 2014*, p. 10 (beschikbaar op www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/verkiezingen/documenten-en-publicaties/circulaires/2014/01/17/circulaire-gemeenteraadsverkiezingen-2014.html).

7 'Dit is de dag', EO, 29 januari 2014.

8 'EditieNL', RTL4, 18 maart 2014. Zie ook 'Stuur je stemfie in', *EditieNL* 18 maart 2014, www.rtlnieuws.nl/editienl/stuur-je-stemfie (laatst bezocht 12 december 2015).

9 <https://twitter.com/RPlasterk/status/446201142494892032> (laatst bezocht 12 december 2015).

10 Rb. 's-Gravenhage (vzr.) 9 mei 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:5657. Een privé persoon was mede-eiser.

van de vrijheid van meningsuiting wegen hier niet tegen op. Iedere potentiële, niet denkbeeldige, aantasting van het stemgeheim is buitengewoon ernstig.

Toch komt de voorzieningenrechter tot de conclusie dat de Staat zijn verplichtingen is nagekomen. De minister heeft in zijn twitterbericht immers niet aangespoord tot het maken van de stemfies. Het doorsturen van de uitnodiging van EditieNL impliceert niet dat de minister de oproep tot de zijne maakt. De minister stelde bovendien slechts dat de stemfies 'niet verboden' zijn. Deze uitspraken zijn volgens de voorzieningenrechter 'niet onjuist'. Het Nederlandse recht kent immers geen tot de burger gericht verbod op het maken van stemfies. Ook artikel J26 Kieswet houdt geen verbod in. Het stemgeheim is een recht. Het is geen plicht van de kiezer. Het staat de burger vrij om mee te delen op welke partij hij heeft gestemd. Een gebod om nadere maatregelen te treffen om stemfies te ontmoedigen is daarom, gelet op de geplande posters die de kiezers op hun rechten wijzen, niet nodig. Zowel de stichting als de voorzieningenrechter wijst op de (grond)wettelijke en verdragsrechtelijke bescherming van het stemgeheim. De uitspraak verwijst echter niet naar concrete bepalingen of internationale verdragen. De pleitnotitie van de advocaat van de stichting, Linders, biedt meer duidelijkheid.¹¹ Linders noemt artikel 53 lid 2 Grondwet, artikel J15 Kieswet, artikel 25 sub b Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, artikel 3 Eerste Protocol bij het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, artikel 21 lid 3 Universele verklaring van de rechten van de mens en artikel 39 lid 2 Handvest van de grondrechten van de Europese Unie.

Deze bepalingen maken duidelijk dat het stemgeheim een *recht* van de burger is. De Commissie van Venetië en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa gaan verder. Zij stellen dat het stemgeheim ook een *plicht* van de burger is.¹² De Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking noemt dit zelfs een '*absolute obligation*'. Zij voegt hier echter direct aan toe dat deze plicht niet dient te worden gebruikt om het bekendmaken van een stem in '*exit polls*' te verbieden.¹³ Helemaal 'absoluut' is de plicht dus niet. Ten slotte verplicht artikel 7.4 van het *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE* de deelnemende staten, waaronder Nederland, om te verzekeren dat de verkiezingen per geheime en vrije stemming plaatsvinden.¹⁴

De Jong is kritisch over de uitspraak van de voorzieningenrechter. Hij komt op grond van de Kieswet en wetshistorische argumenten tot de conclusie dat het stemgeheim 'dwingend' is.¹⁵ In 1850 waren ondertekende stembriefjes al verboden. Tegenwoordig bepaalt artikel N7 lid 3 Kieswet dat stembiljetten met bijvoegingen die de kiezer identificeerbaar maken ongeldig zijn.¹⁶ Artikel 69 van de Kieswet van 1896 bepaalde bovendien dat "de invulling van het stembiljet in het geheim" geschiedt. Deze expliciete tekst werd in 1965 echter afgezwakt. De wet bepaalde vanaf dat moment slechts dat "de kiezers hun stem in het geheim kunnen uitbrengen". In 1989 is ook deze passage uit de kieswet verdwenen.¹⁷

Artikel 2.1 sub f van het wetsvoorstel inrichting verkiezingsproces biedt een ander argument voor de stelling dat stemfies verboden zouden moeten zijn.¹⁸ Het artikel formuleert als uitgangspunt dat "het verkiezingsproces is zodanig ingericht dat het voor de kiezer onmogelijk is aan te tonen hoe hij gestemd heeft". Het wetsvoorstel is echter niet ingediend.¹⁹

Ook de Kiesraad is geen voorstander van de toelaatbaarheid van stemfies. Hij adviseerde in juli 2014 om te komen tot een expliciet verbod van het maken van foto's waarop de kiezer en zijn stemkeuze te zien zijn.²⁰ Plasterk is echter geen voorstander van het invoeren van een verbod. Hij heeft geen aanwijzingen dat er stemfies onder dwang of als bewijs van een verkochte stem worden gemaakt.²¹ Ook de vrijheid van meningsuiting pleit tegen een verbod. Daarnaast zijn dwang en omkoping strafbaar op grond van de artikelen 125 en 126 Wetboek van Strafrecht. De minister stelt bovendien dat het verbod moeilijk te handhaven zou zijn. Wel belooft hij, mede op verzoek van verschillende Kamerleden,²² het maken van stemfies bij de provinciale statenverkiezingen van 18 maart 2015 nadrukkelijk te volgen.²³ In het onderzoek naar aanleiding van deze verkiezingen zijn geen signalen ontdekt waaruit blijkt dat de stemfies mogelijk worden ge-

11 Beschikbaar op <http://bureaubrandeis.com/duly-noted/hearing-held-sel-fies-secrecy-ballot/> (laatst bezocht 12 december 2015).

12 Opinion CDL-AD (2002) 23 rev of the European Commission for Democracy through Law (23 mei 2003), *Code of good practice in electoral matters. Guidelines and explanatory report*, art. I.4(a); OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Guidelines for Reviewing a Legal Framework for Elections*, Warsaw: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights 2013, p. 55; De Jong 2014, p. 1427.

13 OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights 2013, p. 55. Zie ook art. 2 lid 7 Declaration on Criteria for Free and Fair Elections van de Inter-Parliamentary Council: "The right to vote in secret is absolute and shall not be restricted in any manner whatsoever."

14 In dezelfde zin art. 4 lid 5 Declaration on Criteria for Free and Fair Elections.

15 De Jong 2014, p. 1430-1431.

16 De Jong 2014, p. 1428 en 1430-1431.

17 De Jong 2014, p. 1429 en 1431.

18 Bijlage bij *Kamerstukken II* 2010/11, 31142, nr. 26.

19 Nader rapport inzake wetsvoorstel inrichting verkiezingsproces, bijlage bij *Kamerstukken II* 2010/11, 31142, nr. 26.

20 *Advies n.a.v. gemeenteraadsverkiezingen en verkiezing Europees parlement 2014*, 2014, p. 4 (beschikbaar op www.kiesraad.nl/advies_publicatie/aanbevelingen-kiesraad-na-verkiezingen-gemeenteraden-en-europees-parlement-2014).

21 Schouw stelt dat hij signalen krijgt dat er voor mensen in een bepaalde groep een morele verplichting bestaat om te laten zien op wie zij hebben gestemd. *Kamerstukken II* 2014/15, 33268, nr. 27, p. 5 (Schouw, Verslag van een algemeen overleg).

22 *Kamerstukken II* 2014/15, 33268, nr. 27, p. 5-9 (Schouw, Taverne, Bisschop en Oosenbrug, Verslag van een algemeen overleg).

23 *Kamerstukken II* 2014/15, 31142, nr. 46, p. 4-5 en bijlage 2 (Plasterk, Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties); *Kamerstukken II* 2014/15, 33268, nr. 27, p. 18 (Plasterk, Verslag van een algemeen overleg).

bruikt bij stemdwang of omkoping.²⁴ Plasterk ziet daarom geen aanleiding om de stemfiës te verbieden.²⁵ Het juridische debat is vooral ontstaan naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014. De stemfië is sindsdien echter niet verdwenen. De zoekopdracht '#stemfië' leidt op twitter tot talloze foto's die gemaakt zijn tijdens de provinciale statenverkiezingen van 18 maart 2015.²⁶ De stemfië is bovendien een internationaal verschijnsel.²⁷ De zoekopdrachten '#voteagraph' en '#voterselfie' laten zien dat de stemfië ook populair was tijdens de Britse verkiezingen van 7 mei 2015 en de Amerikaanse verkiezingen van 4 november 2014.

3. De kosten en opbrengsten van een stem

Stemmen is in Nederland een recht. Een kiesgerechtigde is niet verplicht om te stemmen.²⁸ Een rationele kiezer zal alleen stemmen als de opbrengsten groter zijn dan de kosten.²⁹ Dit zal op het eerste gezicht niet snel het geval zijn. Stemmen kost tijd en heeft hoogstwaarschijnlijk geen enkele invloed op de uitkomst van de verkiezingen. De kosten van stemmen zijn in Nederland beperkt. Tijd zal voor de meeste mensen de belangrijkste kostenpost zijn. Een kiezer moet naar het stemlokaal gaan, hij moet in de rij wachten en hij moet een stem uitbrengen. Daarnaast zullen veel kiezers eerst informatie inwinnen over de partijen en hun standpunten, bijvoorbeeld door het invullen van een stemwijzer.³⁰ De kosten zijn voornamelijk afhankelijk van de plaats en de drukte van het stemlokaal. In deze paragraaf wil ik duidelijk maken dat de kosten, zelfs bij een zeer conservatieve schatting, in bijna alle gevallen groter zijn dan de verwachte opbrengsten van een stem. Ik ga daarom uit van

een kostenpost van slechts € 0,33: vijf minuten van iemand die zijn vrije tijd waardeert op € 3,96 per uur.³¹ Tegenover deze kosten staan verwaarloosbaar kleine opbrengsten. Een rationele kiezer stemt op de partij (of kandidaat) waarvan hij, als deze partij wint, het meeste verwacht. De opbrengst is afhankelijk van het verschil tussen de geprefereerde partij en de alternatieven.³² De stem leidt echter alleen tot deze opbrengst als zij doorslaggevend is. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 brachten 9.424.235 kiezers hun stem uit.³³ Maximaal 150 van deze stemmen beïnvloeden de samenstelling van de kamer, en slechts een beslissende stem leidt tot een meerderheid voor een partij of bepaalde coalitie. De kans dat een enkele stem een coalitie of partij aan een meerderheid helpt, is dus zeer klein.³⁴ Het voorgaande kan schematisch worden weergegeven.³⁵ Een rationele kiezer stemt als $(pB) - C > 0$. Waar B staat voor de opbrengst bij de winst van de geprefereerde partij, p voor de kans dat de stem doorslaggevend is en C voor de kosten van het stemmen. Stel dat een kiezer verwacht dat de overwinning van Partij A hem een voordeel van € 10.000 zal opleveren. Hij zal alleen stemmen als $10.000p - 0,33 > 0$, $p > 0,000033$. Met andere woorden, een rationele kiezer stemt pas bij een kans van 1/30.303 dat zijn stem doorslaggevend is. Dat de kans op een doorslaggevende stem bij een opkomst van 9.424.235 vele malen kleiner is, behoeft geen betoog.³⁶

24 *Kamerstukken II 2014/15*, 31142, nr. 51, p. 2 (Plasterk, Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties); R. Nijkamp e.a., *Evaluatie gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen 18 maart 2015*, bijlage bij *Kamerstukken II 2014/15*, 31142, p. 2, 33 en 49.

25 *Kamerstukken II 2014/15*, 31142, nr. 51, p. 2 (Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties).

26 Zie ook Trendlight, *Media-analyse stemfië*, bijlage bij *Kamerstukken II 2014/15*, 31142, nr. 51, p. 5.

27 Zie ook *Advies n.a.v. gemeenteraadsverkiezingen en verkiezing Europees parlement 2014*, p. 4-5. Stemfiës zijn niet toegestaan in het Verenigd Koninkrijk, België, de Filipijnen, Finland en sommige Amerikaanse staten.

28 In andere landen bestaat deze plicht wel. R.L. Hasen, 'Voting Without Law?', *U. Pa. L. Rev.* (144) 1996, p. 2169-2172; J. Marisam, 'Voter Turnout: From Cost to Cooperation', *St. Thomas L. Rev.* (21) 2009, p. 206-207.

29 A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York, N.Y.: Harper & Row 1957, p. 260, 265 en 269-270; G. Tullock, *Toward a Mathematics of Politics*, Ann Arbor: The University of Michigan Press 1967, p. 109; W.H. Riker & P.C. Ordeshook, 'A Theory of the Calculus of Voting', *The American Political Science Review* (62) 1968, p. 25; D.P. Green & I. Shapiro, *Pathologies of Rational Choice Theory*, New Haven: Yale University Press 1994, p. 49.

30 Zie ook Downs 1957, p. 265-266. Tijd is niet de enige kostenpost. Het transport naar het stemlokaal kan tot kosten leiden (bus, benzine, slijtage fiets). Daarnaast kunnen er uitgaven zijn verbonden aan de voor het verkrijgen van een stempas noodzakelijke registratie bij een gemeente (art. J7 Kieswet) en het voor het stemmen vereiste identificatiedocument (art. J24 lid 1 sub a Kieswet). Andere kosten zijn ook mogelijk. De voor het stemmen noodzakelijke registratie kan in de Verenigde Staten bijvoorbeeld leiden tot een grotere kans op 'jury duty'. S. Knack, 'The Voter Participation Effects of Selecting Jurors from Registration Lists', *J.L. & Econ* (36) 1993, p. 99; Green & Shapiro 1994, p. 49. Daarnaast gebruiken verschillende zuidelijke Amerikaanse staten 'poll taxes' om zwarten uit te sluiten. Dergelijke belastingen zijn door het *Supreme Court* ongrondwettelijk verklaard in *Harper v. Virginia Bd. of Elections*, 383 U.S. 663 (1966).

31 Dit is het minimumloon van een 18-jarige. Vergelijk Tullock 1967, p. 110. Tullock schatte de kosten van stemmen in 1967 op \$1 tot \$5. In Nederland zijn, zover bekend, geen gegevens over de gemiddelde wachttijd bij een stemlokaal. Vergelijk United States Government Accountability Office, *ELECTIONS: Observations on Wait Times for Voters on Election Day 2012*, 2014 (beschikbaar op www.gao.gov/assets/670/666252.pdf).

32 Downs 1957, p. 38-39; Tullock 1967, p. 109. Downs beschrijft een methode die een rationele kiezer zou kunnen gebruiken om het relatieve nut te berekenen. Downs 1957, p. 36-47.

33 'Uitslag Tweede Kamerverkiezing 12 september 2012', *Rijksoverheid 17 september 2012*, www.rijksoverheid.nl/nieuws/2012/09/17/uitslag-tweede-kamerverkiezing-12-september-2012.html (laatst bezocht 12 december 2015). De kiesdeler was 62.829.

34 De kans is het grootst als de verkiezingen 'spannend' zijn. Downs 1957, p. 244; Tullock 1967, p. 110-111; Green & Shapiro 1994, p. 49. De, al dan niet rationele, verwachting dat de verkiezingen spannend zijn, leidt dan ook tot een hogere opkomst. Riker & Ordeshook 1968, p. 26 en 34-39; M.N. Franklin, *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*, Cambridge: Cambridge University Press 2004, p. 29 en 95; B. Geys, 'Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research', *Electoral Studies* (25) 2006, p. 647. Zie hierover ook Green & Shapiro 1994, p. 59-65; Marisam 2009, p. 206. De kans is groter indien er maar weinig kiesgerechtigden zijn. Zij is dus ook groter bij lokale verkiezingen. De opkomst is dan ook hoger in landen met een relatief kleine bevolking. Franklin 2004, p. 95; Geys 2006, p. 642-643. De kans dat een stem de samenstelling van de Tweede Kamer beïnvloedt, is groter. De 'opbrengst' van een dergelijke stem is echter ook kleiner: een wijziging in de samenstelling van de Kamer leidt alleen tot ander beleid in kwesties waarin deze ene zetel voor een meerderheid zorgt.

35 Tullock 1967, p. 109; Riker & Ordeshook 1968, p. 25; Green & Shapiro 1994, p. 48-49.

36 Over de berekening van de kans, zie Riker & Ordeshook 1968, p. 28-34. De precieze kans hangt af van aannames over de opkomst en de verdeeldheid van de andere kiesgerechtigden. Deze aannames verschillen per verkiezing. De uitgerekenende grens is meer dan het dubbele van de kiesdeler in 2012.

4. De opbrengsten van de handeling 'stemmen'

De vorige paragraaf leidt tot de conclusie dat stemmen eigenlijk nooit rationeel is.³⁷ Toch stemmen mensen wel degelijk. Het model dient te worden aangepast. Verschillende auteurs betogen daarom dat de handeling 'stemmen', onafhankelijk van het resultaat, tot opbrengsten leidt. Deze onafhankelijke opbrengsten ('D') zorgen ervoor dat een kiezer stemt als $(pB) - C + D > 0$.³⁸

Zo stelt Downs dat stemmen nuttig is omdat het de democratie versterkt. Alle kiezers profiteren hiervan, ook als hun partij niet wint. Dit argument zal echter weinig indruk maken op een individuele rationele kiezer. Een enkele stem heeft bij een opkomst van 9.424.235 immers geen invloed op het functioneren van de democratie.³⁹ Om dezelfde reden zendt een enkele stem geen noemenswaardig 'signaal' uit en leidt zij niet tot een versterking van het mandaat van de geprefereerde partij.⁴⁰

Andere auteurs leggen de nadruk op de heersende maatschappelijke normen. Stemmen is de norm. Kiezers halen voldoening uit het naleven van de norm, en dus uit het stemmen.⁴¹ Hoewel deze 'opbrengst' ongetwijfeld voor veel mensen bijdraagt aan de beslissing om te stemmen, is zij voor de bestudering van het gedrag van een rationele kiezer niet interessant. Als dergelijke gevoelens het stemmen rationeel maken, zou stemmen immers nooit irrationeel zijn.⁴² Zij verklaren niet waarom de opkomst wisselt per verkiezing, of waarom sommige mensen wel stemmen en anderen niet.⁴³

Stemmen geeft echter niet alleen 'interne' voldoening. Het (niet-)voldoen aan de heersende norm leidt ook tot 'externe' beloningen en sancties. Deze beloningen en sancties zijn

niet juridisch. Zij zijn sociaal. Stemmen leidt tot sociaal prestige en draagt bij aan het onderhouden van waardevolle verhoudingen.⁴⁴ Stemmen is, vanuit het oogpunt van een individuele kiezer,⁴⁵ rationeel als dergelijke beloningen opwegen tegen de kosten van het stemmen. De kracht van de beloningen en sancties is afhankelijk van de waarde van de verhoudingen. Hoe sterker de sociale cohesie, des te groter zijn de mogelijkheden tot het belonen en bestraffen van (niet-)stemmers.⁴⁶ Sociale cohesie leidt dan ook tot een hogere opkomst.⁴⁷

Een rationele kiezer stemt om te laten zien dat hij een 'betrokken burger' is.⁴⁸ Hij heeft echter geen garantie dat anderen dit ook werkelijk zien. Voor veel mensen vervult de wijk of directe omgeving geen belangrijke rol in het sociale leven. De kiezer kent niet iedereen in zijn omgeving en kan naar het stemlokaal gaan zonder een bekende tegen te komen.⁴⁹ Hij moet dus op een andere manier laten zien dat hij gestemd heeft. Stemfies bieden een oplossing. Door een

37 Tullock 1967, p. 110; Riker & Ordeshook 1968, p. 25-26; S. Knack, 'Civic Norms, Social Sanctions, and Voter Turnout', *Rationality and Society* (4) 1992, p. 133; Green & Shapiro 1994, p. 47; Hasen 1996, p. 2136-2137; E.A. Posner, 'Symbols, Signals, and Social Norms in Politics and the Law', *J. Legal Stud.* (27) 1998, p. 783; E.A. Posner, *Law and Social Norms*, Cambridge: Harvard University Press 2000, p. 122; Marisam 2009, p. 205.

38 Tullock 1967, p. 109; Riker & Ordeshook 1968, p. 25; Green & Shapiro 1994, p. 48-49.

39 Downs 1957, p. 266-271; Green & Shapiro 1994, p. 51; Hasen 1996, p. 2140.

40 Vergelijk Riker & Ordeshook 1968, p. 40; Franklin 2004, p. 40 en 52.

41 Riker & Ordeshook 1968, p. 28; Knack 1992, p. 135; Green & Shapiro 1994, p. 51; Hasen 1996, p. 2147; Marisam 2009, p. 221.

42 Downs 1957, p. 6 en 276; Green & Shapiro 1994, p. 51; Hasen 1996, p. 2137; Posner 1998, p. 783-784 en 797-798.

43 Green & Shapiro 1994, p. 52; Hasen 1996, p. 2141-2143; Posner 2000, p. 43. De kans is het grootst als de verkiezingen 'spannend' zijn. Downs 1957, p. 244; Tullock 1967, p. 110-111; Green & Shapiro 1994, p. 49. De, al dan niet rationale, verwachting dat de verkiezingen spannend zijn, leidt dan ook tot een hogere opkomst. Riker & Ordeshook 1968, p. 26 en 34-39; M.N. Franklin, *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*, Cambridge: Cambridge University Press 2004, p. 29 en 95; B. Geys, 'Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research', *Electoral Studies* (25) 2006, p. 647. Zie hierover ook Green & Shapiro 1994, p. 59-65; Marisam 2009, p. 206. De kans is groter indien er maar weinig kiesgerechtigden zijn. Zij is dus ook groter bij lokale verkiezingen. De opkomst is dan ook hoger in landen met een relatief kleine bevolking. Franklin 2004, p. 95; Geys 2006, p. 642-643. De kans dat een stem de samenstelling van de Tweede Kamer beïnvloedt, is groter. De 'opbrengst' van een dergelijke stem is echter ook kleiner: een wijziging in de samenstelling van de Kamer leidt alleen tot ander beleid in kwesties waarin deze ene zetel voor een meerderheid zorgt.

44 Downs 1957, p. 275-276; Tullock 1967, p. 110 en 114; Knack 1992, p. 135 en 137; Hasen 1996, p. 2137 en 2149; Marisam 2009, p. 221-224. Zie ook Marisam 2009, p. 228: de dreiging om publiekelijk maken wie er wel en niet stemt, leidt tot een hogere opkomst.

45 Het argument verklaart echter niet waarom (niet-)stemmen tot beloningen en sancties leidt. Met andere woorden: waarom is stemmen de heersende norm? Verschillende auteurs geven een verklaring. Hasen stelt dat de norm is ontstaan omdat stemmen een 'collective action'-probleem oplevert. Een hoge verkiezingsopkomst legitimeert de democratie en is daarom goed voor iedereen. De invloed van een enkele stem is echter verwaarloosbaar. Bovendien profiteert iedereen van de stem, terwijl de kosten door de kiezer alleen worden gedragen. Een rationele kiezer stelt zich daarom op als een 'free rider'. Hij profiteert van de stemmen van anderen, maar levert zelf geen bijdrage. Sociale sancties lossen dit probleem op door stemmen waardevoller te maken voor individuele kiezers. Hasen 1996, p. 2137 en 2147-2151. Zie M. Olson, *The Logic of Collective Action. Public Good and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press 1971, p. 1-52 over 'collective action'-problemen. Posner stelt dat kiezers door te stemmen een signaal afgeven. Een signaal is een kostbare, waarneembare handeling die informatie over de verzender kan afgeven. Door te stemmen laat een kiezer zien dat hij een betrouwbare 'cooperator' of 'patriot' is. Hij laat zien dat de kosten van het stemmen voor hem niet opwegen tegen de opbrengsten. Deze opbrengsten zijn niet gekoppeld aan de verwaarloosbaar kleine steun van een partij of de democratie; zij bestaan uit het onderhouden van de mogelijkheden om in de toekomst samen te werken met anderen. Voor een 'cheater' is stemmen niet de moeite waard. Hij heeft een hoge 'discount rate' en hecht daarom minder waarde aan de toekomstige inkomsten. Dit maakt hem minder betrouwbaar en kan ertoe leiden dat anderen niet met hem willen samenwerken. Ook de keuze om niet samen te werken met niet-stemmers, zelfs als deze samenwerking voordelig is en de vermeende onbetrouwbaarheid geen gevaar oplevert, is een signaal. Zie voor een uitgebreidere beschrijving van deze theorie Posner 1998, p. 767-778 en 783-785; Posner 2000, p. 18-27 en 122-125. Zie D.M. Kahan, 'Signaling or Reciprocating - A response to Eric Posner's Law and Social Norms', *U. Rich. L. Rev.* (36) 2002, p. 371-385 voor kritiek op de theorie.

46 Hasen 1996, p. 2149-2151; Geys 2006, p. 644.

47 Knack 1992, p. 147-148 en 151; Geys 2006, p. 644. Getrouwde mensen stemmen vaker dan alleenstaanden. Knack 1992, p. 138-139. Deze hogere opkomst is echter niet noodzakelijk het gevolg van sociale sancties. Green & Shapiro 1994, p. 67 en Hasen 1996, p. 2157-2159. Daarnaast leidt intensiever contact met buurtbewoners en lidmaatschap van bepaalde organisaties tot een hogere opkomst. Knack 1992, p. 140-143; Posner 2000, p. 123; Franklin 2004, p. 16. Bewoners stemmen vaker als zij denken dat vrienden, burens of familie anders teleurgesteld of boos zouden zijn. Hasen 1996, p. 2159.

48 Vergelijk *Kamerstukken II* 2014/15, 31142, nr. 46, p. 4 (Plasterk, Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties): "In veel gevallen maakten kiezers tijdens de afgelopen verkiezingen een stemfie om hun betrokkenheid te tonen bij de democratie en/of een politieke partij."

49 Vergelijk Knack 1992, p. 147-148; Hasen 1996, p. 2153-2155. Verstedelijking leidt op zichzelf echter niet tot een lagere opkomst. Franklin 2004, p. 156; Geys 2006, p. 643.

stemfie te plaatsen op sociale media laat een kiezer aan een grote hoeveelheid mensen zien dat hij heeft gestemd. De kiezer kan natuurlijk ook simpelweg beweren dat hij heeft gestemd. Hij kan hier zelfs over liegen op sociale media. Er bestaat echter een kans dat niet iedereen de mededeling geloofd, *juist* omdat het mogelijk is om een stemfie te maken. Immers, als je de moeite neemt om op sociale media mee te delen dat je hebt gestemd, waarom heb je dan niet de moeite gedaan om er een foto van te maken?⁵⁰

Door een stemfie te plaatsen kan een kiezer aanspraak maken op de hierboven beschreven sociale beloningen. De stemfie vergroot daarom de opbrengsten van het stemmen (D). De moeite van het nemen en plaatsen van een stemfie is beperkt. Stemfies kunnen echter ook tot andere kosten (C) leiden. Sommige mensen zullen stemfies negatief waarderen. Zij kunnen aanstoot nemen aan de hierboven gesignaleerde aantasting van het stemgeheim. Het is echter ook mogelijk dat zij stemfies simpelweg 'stom' vinden.⁵¹ Het maken van een stemfie kan dus ook tot reputatieschade leiden. De kosten en opbrengsten van een stemfie zijn afhankelijk van de verhoudingen tussen de kiezer en zijn omgeving. Het maken van een stemfie is rationeel als de extra kosten kleiner zijn dan de extra opbrengsten. De grote hoeveelheid geplaatste stemfies suggereert dat dit voor veel mensen wel degelijk het geval is. Stemfies maken het stemmen voor meer mensen de moeite waard. Zij dragen hierdoor bij aan een hogere verkiezingsopkomst.

De stemfie leidt volgens de bovenstaande redenering tot een beloning voor de maker van de foto. De foto leidt tot een hogere opkomst omdat het stemmen voor de *fotograaf zelf* rationeel wordt. Dit effect is ook ter sprake gekomen tijdens het politieke debat rond de stemfies. Plasterk stelde dat veel kiezers een stemfie maakten om hun betrokkenheid te tonen. Toen zij toch bij het stemlokaal waren, besloten zij ook nog even te stemmen.⁵²

Plasterk geeft echter ook een andere verklaring voor de populariteit van de stemfies. Hij stelt dat de kiezers stemfies maakten om anderen te stimuleren om te stemmen.⁵³ Dit effect volgt niet uit de bovenstaande redenering. Het is echter mogelijk dat stemfies de maatschappelijke norm om te stemmen versterken. Stemfies laten immers zien dat anderen ook hebben gestemd. De versterking van deze norm zou kunnen leiden tot een verzwaring van de gesignaleerde beloningen en sancties.

5. De opbrengsten van het stemmen op een bepaalde partij

De vorige paragraaf laat zien dat stemfies kunnen bijdragen aan een hogere verkiezingsopkomst. Deze positieve effecten pleiten echter niet tegen iedere vorm van een verbod op stemfies. Alleen foto's met een zichtbaar ingevuld stembiljet kunnen leiden tot een aantasting van het stemgeheim. De opbrengstverhogende effecten zijn evenwel verbonden aan alle vormen van stemfies, en dus ook aan foto's waarop niet te zien is hoe de kiezer heeft gestemd. Een verbod op stemfies met een zichtbaar ingevuld stembiljet zou de gevaren kunnen wegnemen zonder de gesignaleerde positieve effecten uit te bannen.⁵⁴ De in de vorige paragraaf besproken theorieën bieden echter ook argumenten tegen een verbod op stemfies met een zichtbaar ingevuld biljet. Niet alleen de handeling 'stemmen', maar ook het stemmen op een bepaalde partij of kandidaat leidt tot opbrengsten die losstaan van de uitslag van de verkiezingen.

Allereerst geeft ook het stemmen op een bepaalde partij 'interne' voldoening.⁵⁵ Het kan echter ook leiden tot 'externe' beloningen en sancties. 'Stemmen' is een maatschappelijke norm. Het is mogelijk dat deze algemene norm zich binnen bepaalde groepen doorontwikkelt tot het stemmen op een specifieke partij. Het voldoen aan deze norm kan bijdragen aan het onderhouden van waardevolle verhoudingen met leden van deze groep.⁵⁶ Stemfies met een zichtbaar ingevuld stembiljet kunnen worden gebruikt om aanspraak te maken op deze beloningen. Zij kunnen bovendien bijdragen aan de versterking van de norm om op een bepaalde partij te stemmen. Kiezers stemmen vaker als zij verwachten dat buurtbewoners met dezelfde politieke voorkeur ook stemmen.⁵⁷ Stemfies met een ingevuld biljet laten duidelijk zien dat, en hoe, de kiezer heeft gestemd. Hierdoor kunnen zij anderen stimuleren om op dezelfde partij te stemmen.

Een publiekelijk gemaakte foto met een zichtbaar ingevuld stembiljet vormt bovendien een krachtig signaal. Het stemmen op een bepaalde partij kan namelijk ook leiden tot kosten in de vorm van de aantasting van verhoudingen met mensen met een andere politieke voorkeur. Door de stemfie publiekelijk te maken, geeft de kiezer aan dat hij zich niet laat afschrikken door deze sancties. De foto's laten daarom niet alleen zien dat de kiezer de verhoudingen met de leden van een bepaalde groep waardeert, zij laten ook zien dat hij deze connecties meer op prijs stelt dan de betrekkingen met leden van andere groepen.⁵⁸ Zij zullen daarom voornamelijk rationeel zijn voor kiezers die deel uitmaken van een groep

50 Op het internet geldt immers het adagium "*Pics or it didn't happen*". M. Uncel, "Facebook is Now Friends with the court": Current Federal rules and Social Media Evidence", *Jurimetrics J.* (52) 2011, p. 65-66.

51 Vergelijk bijvoorbeeld R. van den Berg, 'Waarom de #stemfie jongeren niet massaal naar de stembus lokt', *Youngworks* 18 maart 2015, <http://blog.youngworks.nl/blog/waarom-de-stemfie-jongeren-niet-massaal-naar-de-stembus-lokt>: "Ik vind het iets voor oudere mensen die een beetje 'hip-pig' over willen komen" (laatst bezocht 12 december 2015).

52 *Kamerstukken II* 2014/15, 31142, nr. 46, p. 4 (Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties); *Kamerstukken II* 2014/15, 33268, nr. 27, p. 19 (Verslag van een algemeen overleg).

53 *Kamerstukken II* 2014/15, 33268, nr. 27, p. 19 (Verslag van een algemeen overleg); 'Dit is de dag', EO, 29 januari 2014. Zie ook overweging 3.11 van Rb. 's-Gravenhage (vzr.) 9 mei 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:5657.

54 De Kiesraad adviseert dan ook slechts om deze stemfies te verbieden. *Advies n.a.v. gemeenteraadsverkiezingen en verkiezing Europees parlement 2014*, 2014, p. 4 (beschikbaar op www.kiesraad.nl/advies_publicatie/aanbevelingen-kiesraad-na-verkiezingen-gemeenteraaden-en-europees-parlement-2014). Om de handhaving te vergemakkelijken zou het ook mogelijk zijn om iedere vorm van fotografie binnen de stemlokalen te verbieden. De zoektocht 'voteagraph' leidt op twitter vooral tot selfies bij een bord met de woorden '#polling station'.

55 Riker & Ordeshook 1968, p. 28 ('satisfaction from affirming a partisan preference').

56 Franklin 2004, p. 42 en 45. Zie ook § 4.

57 Knack 1992, p. 141. Zie ook Franklin 2004, p. 51 en 53.

58 Vergelijk Posner 1998, p. 777; Posner 2000, p. 28-29.

met een relatief homogene politieke voorkeur. Een stemfijet zonder zichtbaar ingevuld biljet is voor meer kiezers rationeel.⁵⁹

Het krachtige signaal dat uitgaat van een publiekelijk gemaakte foto met een zichtbaar ingevuld stembiljet, laat daarnaast zien dat deze stemfijes een unieke functie vervullen. Het plaatsen van een dergelijke foto is een uiterst effectieve manier om je politieke affiniteit bekend te maken en draagt hierdoor bij aan het onderhouden van waardevolle verhoudingen met mensen met dezelfde voorkeur. Het is niet altijd mogelijk om deze functies met hetzelfde gemak op een andere wijze te vervullen. Deze unieke rol suggereert dat het verbieden van stemfijes met een zichtbaar ingevuld stembiljet een grotere schending van de vrijheid van meningsuiting oplevert dan tot nu toe lijkt te worden verondersteld.⁶⁰ Met het verbieden van deze foto's gaat een waardevol communicatiemiddel verloren.

Stemfijes met een ingevuld biljet vervullen een andere functie dan foto's die slechts duidelijk maken dat de kiezer heeft gestemd. Zij leiden tot andere kosten en opbrengsten. Tussen de verschillende vormen van stemfijes bestaan echter ook overeenkomsten. Beide vormen kunnen de opbrengst van het stemmen vergroten. Hierdoor maken zij het stemmen voor meer mensen de moeite waard en kunnen zij bijdragen aan een hogere verkiezingsopkomst.

6. Conclusie

Het juridische debat rond de stemfijet heeft zich voornamelijk geconcentreerd op de nadelen van de foto's. Stemfijes kunnen leiden tot een aantasting van het stemgeheim en de stemvrijheid. Zij maken het mogelijk om stemmen te (ver)kopen of iemand te dwingen om op een bepaalde manier te stemmen. Het belang van het stemgeheim, en de plicht van de Staat om het stemgeheim te waarborgen, blijkt uit verschillende wettelijke en internationaalrechtelijke bepalingen. Verschillende organisaties bestempelen het stemgeheim zelfs als een plicht van de burger. De overheid zou de stemfijes daarom, voor zover zij nog niet verboden zijn op grond van het huidige recht, expliciet moeten verbieden. Toch zijn stemfijes in Nederland toegestaan. De voorzieningenrechter heeft geoordeeld dat het Nederlandse recht geen tot de burger gericht verbod op het maken van deze foto's kent.

Uit deze bijdrage blijkt dat stemfijes ook een positieve invloed op de democratie uitoefenen. Zij dragen bij aan een hogere verkiezingsopkomst doordat zij het stemmen voor meer mensen rationeel maken. Door het plaatsen van een

stemfijet maakt een burger bovendien op een unieke manier gebruik van zijn recht op vrijheid van meningsuiting.

De positieve effecten leiden niet tot de conclusie dat omkoping en dwang voor lief moeten worden genomen. Een hogere opkomst weegt niet op tegen grootschalige verkiezingsmisstanden. De effecten vormen echter wel een argument om, zoals Plasterk bepleit,⁶¹ de stemfijes niet te verbieden zolang dergelijke misstanden niet aan de orde zijn. Zij suggereren daarnaast dat het beter is om de gesignaleerde nadelen op een andere manier te bestrijden. De Kiesraad adviseert bijvoorbeeld om de gronden voor de uitsluiting van het kiesrecht uit te breiden. Hij bepleit een wijziging van de Grondwet die het mogelijk maakt om het kiesrecht te ontnemen als bijkomende straf voor kiesrechtdelicten.⁶² Dergelijke alternatieven kunnen de nadelen wegnemen zonder de opkomstverhogende effecten weg te nemen of de vrijheid van meningsuiting te beperken.

Stemfijes waren de afgelopen jaren populair. Het is mogelijk dat kiezers nog jarenlang stemfijes blijven maken. Er bestaat echter ook een kans dat toekomstige verkiezingen ons kennis laten maken met andere stemgerelateerde activiteiten. Deze bijdrage laat zien dat het verbieden van dergelijke verschijnselen niet altijd de voorkeur verdient, ook niet als zij potentiële nadelen met zich brengen. Een rationele kiezer zal alleen stemmen als de opbrengsten groter zijn dan de kosten. Stemfijes en andere stemgerelateerde activiteiten kunnen het stemmen voor meer mensen de moeite waard maken. Zij dragen hierdoor bij aan een hogere verkiezingsopkomst.

59 Zie over de verhoudingen tussen stemfijes met en zonder zichtbaar ingevuld biljet A. Sint Jago, *Performing the self: Constructing Identity Through Stemfijet Tweets* (Final Essay Mobile Media Studies, Utrecht), 2015, p. 9 (beschikbaar op www.scribd.com/doc/258875780/Paper-Stemfijet-Annemarie-Sint-Jago) (in 19.1 % van de onderzochte op 19 maart 2014 geplaatste foto's was de uitgebrachte stem zichtbaar); Trendlight, *Media-analyse stemfijet*, bijlage bij *Kamerstukken II 2014/15*, 31142, nr. 51, p. 7 (in 8.7% van de onderzochte op 18 maart 2015 geplaatste foto's was de uitgebrachte stem zichtbaar). De werkelijke verhoudingen kunnen echter anders zijn doordat het bericht bij de geplaatste foto ook duidelijk kan maken op wie de kiezer heeft gestemd.

60 Zie § 2. De voorzieningenrechter stelt bijvoorbeeld dat de potentiële schending van het stemgeheim zwaarder weegt.

61 *Kamerstukken II 2014/15*, 31142, nr. 51, p. 2 (Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties).

62 *Advies inzake het onderzoek naar strafbepalingen in het verkiezingsproces*, 2015, p. 2 en 7-9 (beschikbaar op www.kiesraad.nl/nieuws/effectievebestrijding-misbruik-volmachtregeling).